

วงศ์เทวราชฉบับหลวงพัฒนพงศ์ภักดี
กับขนบการแต่งบทละครโบราณ*

Laung Phathanapongphakdi's Wong Thewarat
and the Convention of Classical Play

เครือหวาย พรหมมา**

Krueawai Promma

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาบทละครเรื่องวงศ์เทวราชฉบับหลวงพัฒนพงศ์ภักดี กับขนบการแต่งบทละครโบราณ วงศ์เทวราชเป็นบทละครที่แต่งขึ้นในช่วงรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและ วัฒนธรรมอย่างมากโดยเฉพาะแนวคิดและการแสดงออกในงานวรรณกรรม ชนชั้น นำและเหล่าปัญญาชนต่างให้ความสำคัญกับแนวคิดของวรรณกรรมที่อยู่บน พื้นฐานของความจริงมากขึ้น กล่าวคือ การสร้างวรรณกรรมที่มีความสมจริงมาก ยิ่งขึ้น อันเป็นผลทำให้บทละครเรื่องวงศ์เทวราชฉบับหลวงพัฒนพงศ์ภักดีซึ่งยังคง ดำเนินรอยการประพันธ์ตามอย่างขนบการละครโบราณไม่ได้รับความสนใจ ผล การศึกษาพบว่าวงศ์เทวราชฉบับหลวงพัฒนพงศ์ภักดีมีแนวคิดและกลวิธีการเล่า เรื่องตามอย่างวรรณกรรมบทละครในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีคุณค่าทั้งในแง่

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์บทละคร เรื่องวงศ์เทวราชฉบับหลวงพัฒนพงศ์ภักดี” โดยมี รองศาสตราจารย์ ดร.เสาวณิต วิงวอน เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์.

** นิสิตปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาวรรณคดีไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. ติดต่อได้ที่: kruea27@gmail.com

วรรณศิลป์และคุณค่าทางสังคมในด้านต่างๆ การประเมินค่าวงศ์เทวราชฉบับนี้จึงจำเป็นต้องอาศัยบริบททางสังคมและขนบการละครเพื่อพิสูจน์คุณค่าที่แท้จริงของวรรณกรรม

คำสำคัญ: วงศ์เทวราช; หลวงพัฒนพงศ์ภักดี; ขนบปละคร

Abstract

This article aims to investigate Laung Phathanapongphakdi's *Wong Thewarat* and its convention of classical play. Laung Phathanapongphakdi's *Wong Thewarat* was written during the reigns of King Mongkut and King Chulalongkorn. The context depicted socio-cultural changes in terms of intellectual history and literary tradition. The elites and intellectuals valued realistic elements in the contemporary works; Laung Phathanapongphakdi's *Wong Thewarat* as conventional plays became unpopular. It is found that themes, literary devices and social values in Laung Phathanapongphakdi's *Wong Thewarat* pursued the conventions found in early Rattanakosin plays. To verify values of the play, socio-cultural context and the convention should be taken into account.

Keywords: Wong Thewarat; Laung Phathanapongphakdi;
convention of plays

บทนำ

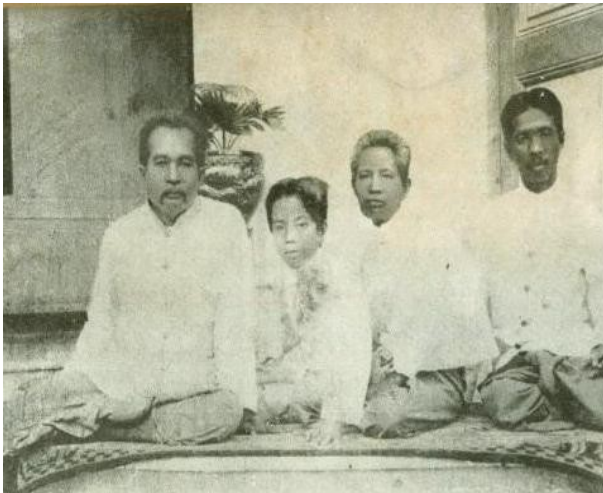
ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายจนถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ คนไทยทั้งในและนอกราชสำนักนิยมการละครอย่างแพร่หลาย ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชสะท้อนให้เห็นความรุ่งเรืองด้านวรรณคดีประเภทปละครอย่างเห็นได้ชัด อาทิ พระองค์ได้ทรงพระราชนิพนธ์ปละครเรื่องรามเกียรติ์อย่างครบถ้วนสมบูรณ์เพื่อเป็นแบบฉบับสำหรับพระนคร ทั้งนี้ความนิยมการละครก็

ยังคงสืบเนื่องมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยซึ่งเป็นยุคที่การละครเฟื่องฟูที่สุดยุคหนึ่งในรัชสมัยของพระองค์ การละครมีวิวัฒนาการมากขึ้นจากครั้งกรุงศรีอยุธยาและรัชกาลที่ 1 คือมีพระราชประสงค์จะให้นางในราชสำนักได้มีโอกาสแสดงละครนอก จึงพระราชนิพนธ์บทละครนอกให้ศิลปินในราชสำนักแสดงถวาย ทำให้เกิดกระบวนการผสมผสานระหว่างความประณีตความงดงามของท่าร่ายอย่างละครใน แต่มีการดำเนินเรื่องที่รวดเร็วและมีความตลกขบขันอย่างละครนอก หรืออาจเรียกว่า ละครนอกแบบหลวง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2546: 345) เพราะมีความแตกต่างจากทั้งละครในแบบเดิมและละครนอกแบบที่เล่นอยู่ร่วมยุคสมัยนั้น

ความรู้เรื่องของแวดวงการละครดำเนินควบคู่ไปกับการสร้างงานวรรณกรรมบทละครขึ้นมาเพื่อตอบสนองกระแสความนิยมในสังคม ช่วงต้นรัตนโกสินทร์จึงเป็นยุคสมัยที่วรรณกรรมบทละครถูกสร้างขึ้นอย่างแพร่หลาย ความนิยมเกิดขึ้นทั้งในส่วนของผู้อบรมละครและภาคของผู้ที่นิยมอ่านวรรณกรรมบทละครที่เริ่มมีกระบวนการคัดลอก ตีพิมพ์วรรณกรรมเพื่อการอ่านขึ้นมาบ้างแล้วในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หากแต่เมื่อสังคมไทยมีการเปิดประเทศรับเอาวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามา ทำให้เกิดกรอบความรู้และแนวคิดด้านความรู้ขึ้นมาในหมู่นชนชั้นนำของไทยอันเล็งเห็นถึงความสำคัญของกระบวนการศึกษาและให้ความรู้แก่คนในชาติ จึงเกิดการสร้างแนวคิดและทัศนคติที่ให้ความสำคัญกับงานที่ให้ประโยชน์ วรรณกรรมประโลมโลกอาทิ บทละครทั้งหลายจึงไม่ได้รับการให้คุณค่าในฐานะงานที่ดี งานที่เป็นประโยชน์และให้แก่นสารสาระแก่ผู้อ่าน หากแต่ในขณะเดียวกันบทละครเหล่านั้นคืองานที่สืบทอดความรู้เรื่องทางแบบแผน ขบวนการประพันธ์ แม้แต่แนวคิดหรือแก่นเรื่องจำพวกประโลมโลก หรือเรื่องจักรๆ วงศ์ๆ ก็เป็นทางอันแสดงถึงพื้นฐานแนวคิดของสังคมไทย

บทละครเรื่องวงศ์เทวราชเป็นบทละครที่เกิดขึ้นมาในช่วงที่กลุ่มชนชั้นนำกำลังให้ความสำคัญกับเรื่องที่แสดงถึงความรู้ สารประโยชน์และในขณะที่แวดวง

การละครเองก็เริ่มรับอิทธิพลการละครสมัยใหม่เข้ามา ทำให้เกิดปรับเปลี่ยนพัฒนา รูปแบบไป บทละครที่ยังคงแบบแผนละครราโບราณจึงไม่ได้รับความสนใจมากนัก บทละครเรื่องวงศ์เทวราชของหลวงพัฒนพงศ์ภักตินั้นแต่งขึ้นในปีใดไม่ปรากฏแน่ชัด รู้แต่ว่าผู้แต่ง แต่งเมื่อครั้งยังเป็นขุนจบพลรักษ์ ดังนั้นจึงน่าจะอยู่ในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ภาพที่ 1 จากซ้าย หลวงพัฒนพงศ์ภักดี (ทิม ต้นสกุลสุขยางค์), พระสาโรชรัตนนิมมาน (สาโรช สุขยางค์), นางเสี่ยม สุขยางค์ และพระยาสาธิตศิริลักษณ์ (สรเสรี สุขยางค์)
ที่มา: Siambook.net

บทละครเรื่องนี้มีเนื้อเรื่องแบบนิทานจักรๆ วงศ์ๆ กล่าวคือ เป็นเรื่องราวของเทพเจ้าหรือกษัตริย์ เรื่องเหนือธรรมชาติ มีอิทธิปาฏิหาริย์ และลักษณะการดำเนินเรื่องเป็นการผจญภัยและพิสูจน์ความสามารถของตัวละครเอกในด้านต่างๆ ในบทละครเรื่องนี้มีลักษณะการดำเนินเรื่อง เหตุการณ์ ตลอดจนขนบในการสร้างตัวละครและปมขัดแย้งของเรื่องตามขนบของละครโบราณ หากแต่ผู้แต่งได้แต่งขึ้นในยุคสมัยที่ความนิยมการละครของคนในสังคมได้แปรเปลี่ยนไปจากเดิมแล้ว บท

ละครเรื่องวงศ์เทวราชจึงแพร่หลายเฉพาะกลุ่ม กล่าวคือ ในกลุ่มที่นิยมอ่านนิทานคำกลอนหรือเรื่องจักรๆ วงศ์ๆ หรือที่รู้จักกันในนามของ “หนังสือวัดเกาะ”¹

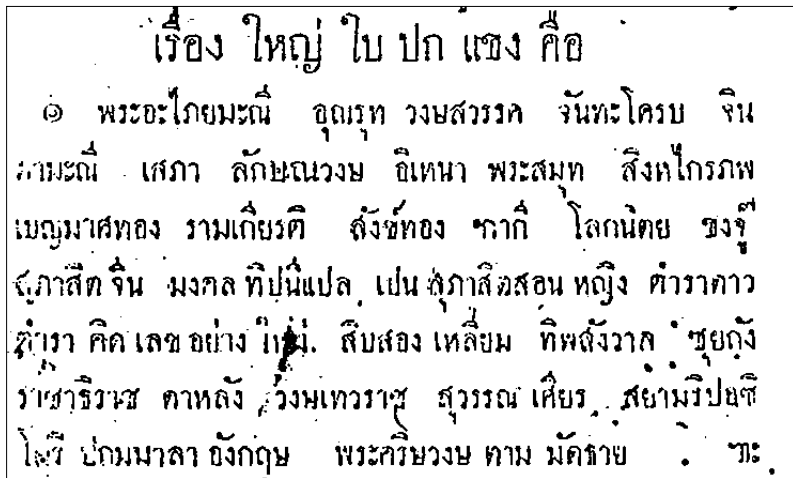

ภาพที่ 2 ตัวอย่างภาพหน้าปกหนังสือวัดเกาะ
ที่มา: Siambook.net

โดยเรื่องที่แพร่หลายเหล่านั้นมีทั้งวรรณคดีเก่าที่นำกลับมาพิมพ์ใหม่ และเรื่องราวนิทานคำกลอนเรื่องใหม่ที่มีลักษณะประโลมโลกตามความนิยมของผู้อ่านกลุ่มหนึ่ง บทละครเรื่องวงศ์เทวราชก็ได้รับการตีพิมพ์อยู่ในกลุ่มหนังสือวัดเกาะเช่นเดียวกัน เห็นได้รายชื่อหนังสือของโรงพิมพ์หมอสุมิที่ปกในของหนังสือปรากฏรายชื่อหนังสือที่จะจัดพิมพ์มีเรื่องวงศ์เทวราชรวมอยู่ด้วย ทั้งนี้แสดงให้เห็นว่าบทละครเรื่องวงศ์เทวราชยังดำรงอยู่ในหมู่นักอ่านหนังสือวัดเกาะและนักเลงนิทานคำกลอนในยุคสมัยนั้น

¹ “หนังสือวัดเกาะ” เป็นคำเรียกถึงหนังสือที่พิมพ์โดยโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญหรือโรงพิมพ์วัดเกาะ ซึ่งนิยมพิมพ์หนังสือประเภทนิทานคำกลอน (หรือที่รู้จักกันว่านิทานจักรๆ วงศ์ๆ) บทละครต่างๆ และต่อมาเรียก รวมไปถึงหนังสือลักษณะเดียวกันที่พิมพ์จากโรงพิมพ์แห่งอื่นๆ ว่า หนังสือวัดเกาะไปด้วย.

ตั้งตัวอย่างในภาพ

ภาพที่ 3 ตัวอย่างภาพปกในหนังสือโรงพิมพ์หมอสุมิต

ที่มา: วรรณคดีชาวบ้านจาก “วัดเกาะ” ของเตือนใจ สันตะเกิต (2527: 19)

วงศ์เทวราชฉบับหลวงพัฒนพงศ์ภักดีในบริบทสังคม

และรสนิยมทางวรรณคดี

หากพิจารณาบทละครเรื่องวงศ์เทวราชในบริบทของช่วงเวลาในการแต่งและความนิยมแห่งยุคสมัยในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้น จะช่วยให้สามารถเข้าใจระบบคุณค่าที่ชนชั้นนำสยามพยายามสร้างให้แก่คนในสังคม ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่าจากอิทธิพลวรรณกรรมตะวันตกที่เข้ามาในช่วงที่สยามกำลังปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมรวมถึงศิลปวัฒนธรรม งานวรรณกรรมที่ยังคงใช้รูปแบบของวรรณกรรมโบราณก็ยังมีส่วนหนึ่งและมักเป็นงานที่พิถีพิถันทั้งชั้นเชิงวรรณศิลป์และการให้สาระความรู้ ดังจะเห็นได้ว่าในยุคนี้มีวรรณกรรมที่ให้สาระความรู้ค่อนข้างมาก ในขณะเดียวกันหากเป็นเรื่องบันเทิงคดีก็มักเป็นเรื่องที่มีเหตุมีผล มีความสอดคล้อง มิใช่เรื่องที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ แนวความคิดที่เกิดขึ้นมานี้ส่งผลต่อการประเมินค่างาน

วรรณกรรมในยุคสมัยนั้นด้วย โดยเริ่มมุ่งเน้นการสร้างทัศนคติและให้คุณค่าแก่วรรณกรรมที่มีประโยชน์และมีความสมจริงมากยิ่งขึ้น เพื่อให้วรรณกรรมมีบทบาทในการสร้างความรู้ สะท้อนภาพสังคมและเสริมสร้างปัญญาให้แก่ผู้อ่าน ดังทัศนะของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ที่แสดงไว้ในหนังสือแสดงกิจจานุกิจ ความว่า

อนึ่งเห็นว่าในประเทศสยามนี้ มีหนังสือสำหรับที่จะอ่านนั้นน้อยนัก แล้วหนังสือที่จะอ่านนั้นเล่าก็เปนแต่เรื่องประโลมโลกย์ยักษ์ลักนาง มนุษย์รบกับยักษ์ มีฤทธิ์เหาะได้ ฆ่าไม่ตาย ชุบคนตายให้เปนขึ้นมาได้แล้วก็อ้างว่าเปนเรื่องเก่า ความแต่ชาติก่อนของคนผู้มีบุญ อย่างนี้มีโดยมาก ถ้าจะเป็นเรื่องรวมตำราบ้าง ก็เป็นตำราภาหลงนั้นมีมาก ตำราภาให้ฉลาดนั้นมีน้อย เรื่องราวเหล่านั้นอ่านยังคำ ไม่เป็นคุณไม่เป็นประโยชน์อันใดนัก กลับชักให้หลงไปเสียอีก (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2514: 245)

ทัศนะดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงกระแสความสนใจในแวดวงความรู้ที่แปรเปลี่ยนไป กล่าวคือชนชั้นนำสยามเห็นความสำคัญของหนังสือ ตำราที่มีคุณค่าและมีคุณประโยชน์สามารถยังสติปัญญาและการตระหนักรู้ในสรรพวิชาการต่างๆ แต่ในขณะเดียวกันก็ลดคุณค่าของงานบันเทิงคดีที่ไม่มีความสมจริงลงไปด้วย ทำให้เกิดกระแสความคิดว่างานวรรณกรรมอาจจำเป็นต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริง หรือเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งอย่างใดในการที่จะสามารถสะท้อนภาพสังคมหรือเป็นเครื่องมือบันทึกสังคมร่วมสมัยในขณะนั้นได้ ดังเช่น บทละครเรื่องเงาะป่า พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นบทละครที่เกิดขึ้นในบริบทสังคมขณะนั้น เรื่องราวเป็นนิทานความรักของชนเผ่าเผ่าหนึ่ง หากแต่ที่มาของเนื้อหาเรื่องราวมิใช่ชาดก เรื่องเล่า ตำนานหรือจินตนาการของผู้ประพันธ์ ดังเช่นที่เป็นมาในอดีต เรื่องราวทั้งหลายในเงาะป่าอยู่พื้นฐานของความจริง ชนเผ่าที่มีอยู่จริง วิถีชีวิตและแนวความคิดของกลุ่มตัวละครในเรื่องซึ่งเป็นชนเผ่าก็ได้มาจากประสบการณ์และการหาข้อมูลประกอบบทพระราชนิพนธ์อย่างจริงจัง บทละครเรื่องนี้จึงเป็นตัวอย่างหนึ่งของวรรณกรรมบทละครที่เกิดขึ้นในช่วงที่กระแส

ความคิดแบบตะวันตกเรื่องความจริงมีอิทธิพลต่อการวรรณกรรมในสังคมไทย

ทั้งนี้ในอดีตบทละครนอกหรือนิทานจักรๆ วงศ์ๆ เป็นเรื่องที่ได้รับการนิยมนิยามอย่างแพร่หลาย อาทิ งานนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ บทละครพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย บทละครของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงภาณุพรรณนิทรฤทธิ์ ทั้งหมดนี้เป็นงานที่เกิดขึ้นในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ทั้งสิ้น ความคิดเรื่องความจริงแบบอิทธิพลตะวันตกยังไม่เข้ามาสู่การรับรู้ของปัญญาชนในชาติ เรื่องวงศ์เทวราชของหลวงพัฒนาพงศ์ภาคีเป็นเรื่องที่ดำเนินตามแนวนิยายโบราณแต่เกิดขึ้นในบริบทยุคสมัยที่มีความเปลี่ยนแปลงทางความคิดเป็นอันมากแล้ว การรับอิทธิพลความคิดเรื่องความจริงจึงกลายเป็นตัวตัดสินคุณค่าวรรณกรรมในสมัยนั้น

วรรณกรรมบทละครซึ่งเป็นบทละครดั้งเดิมของไทยนั้นส่วนใหญ่จะมีโครงเรื่องและแนวคิดคล้ายคลึงกัน ในส่วนของบทละครนอกมักเป็นเรื่องประโลมโลก ให้ความบันเทิงใจเป็นหลัก หากแต่เมื่อกระแสทางความรู้และความหลากหลายทางวัฒนธรรมเข้ามามีส่วนและส่งอิทธิพลต่อวิถีคิดและความนิยมของผู้คนโดยเฉพาะกลุ่มปัญญาชนทั้งหลาย เรื่องราวอันเป็นนิทานคำกลอนที่เน้นความสนุกสนาน บันเทิงใจและแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์กลายเป็นสิ่งที่ไม่สามารถทำความเข้าใจได้บนพื้นฐานของความรู้ในแนวทางของโลกตะวันตก ในขณะที่ประชาชนบางกลุ่มยังคงให้ความสนใจในเรื่องราวเหล่านั้น แต่กลุ่มชนชั้นนำสยามเองก็พยายามสร้างแนวคิดและความนิยมเรื่องอันมีสาระและแง่คิดที่เป็นจริงมากยิ่งขึ้น อาทิ วินิจฉัยของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ (2431 อ้างถึงใน สุรพงษ์ จันทรเกษมพงษ์, 2547: 36) ได้หมายเหตุไว้ในเรื่องวงศ์วงศ์จักรจักร ความว่า

ข้าพเจ้าตริตrongนึกเห็นว่า	แต่บรรดาโคลงกาพย์แลกลอนฉันท์
ที่ได้อ่านหลากๆ มีมากครัน	เรื่องเหล่านั้นว่าไว้ไม่เห็นจริง
มีแต่การเหาะเหิรเดินเวหา	กล่าวฤทธาเกรียงไกรดูใหญ่ยิ่ง

มีอินทราสารักษ์ทั้งยักษ์ลิง	ไม่มีที่อ้างอิงเป็นพยาน
คนใหม่ๆ เขาไม่ใคร่จะเชื่อถือ	ใครออ้อ้อข้อความตามโวหาร
ก็ขนานวางมุ่งงามตามโบราณ	เวลากาลไม่เหมือนก่อนต้องผ่อนปรน

จากพระวินิจฉัยข้างต้นจะเห็นได้ว่า นิทานคำกลอนที่เป็นเรื่องประโลมโลกและเรื่องแนวจักรๆ วงศ์ๆ ซึ่งเคยนิยมกันมาในอดีต เมื่อเข้าสู่ยุคที่สยามกำลังพัฒนาประเทศทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม รวมถึงวัฒนธรรม ทำให้เรื่องราวที่เคยนิยมมาอาจเป็นสิ่งที่ล้าสมัยและไม่สามารถแสดงถึงความคิดที่ทันสมัยและสอดคล้องกับแนวทางของสังคมโดยรวมได้ ดังนั้นการเลือกอ่านเรื่องราวที่เป็นสาระซึ่งไม่ใช่ นิทานคำกลอนยังแสดงฐานะทางชนชั้นอีกด้วย ซึ่งคนกลุ่มหนึ่งยังคงสนใจเรื่องประโลมโลกเพื่อความบันเทิงใจของตน ในขณะที่งานนิทานจักรๆ วงศ์ๆ เสื่อมความนิยมในหมู่ชนชั้นนำสยาม เพราะงานเหล่านี้ถูกมองว่าเป็นงานที่มีได้ส่งเสริมสติปัญญาและให้ความรู้แก่ผู้อ่านในสังคมซึ่งสอดคล้องกับในคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรประทับอยู่แต่ในห้อง จึงทรงเรียกหาหนังสือที่ยังไม่เคยทรงฟังให้มาอ่านถวาย คือเรื่องวงศ์เทวราช ต่อมาได้ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องวงศ์เทวราชอีกสำนวนหนึ่งล้อเรื่องเดิม และล้อเลียนคนในสมัยนั้นเพิ่มเติมไป ทำให้บทละครเรื่องวงศ์เทวราชมีอยู่ 2 สำนวนคือ ฉบับของหลวงพัฒนพงศ์ภักดี ซึ่งแต่งก่อนและฉบับของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ใน พ.ศ.2427

บทละครเรื่องวงศ์เทวราชฉบับหลวงพัฒนพงศ์ภักดีไม่เป็นที่รู้จักและสนใจศึกษาค้นคว้าของผู้อ่านในสมัยหลังมากนัก และยังไม่เคยพิมพ์เผยแพร่ในแวดวงวิชาการ จนกระทั่งเมื่อครั้งที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นนายกรัฐมนตรีสยามและมีโอกาสพิมพ์เมื่อคราวเปิดตีพิมพ์ที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ แต่กระนั้นในคำนำของฉบับพิมพ์ครั้งแรกนี้ก็มีพระวินิจฉัยของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพที่แสดงให้เห็นว่าบทละครเรื่องนี้ยังมิได้รับความสนใจศึกษาอย่างถ่องแท้ อาจเนื่องมาด้วยชนชั้นนำของสยามในขณะนั้นมิได้ให้คุณค่ากับนิทานแบบจักรๆ วงศ์ๆ ของละครนอกเรื่องนี้ จึงมีพระ

วิจารณ์ที่แสดงถึงแนวคิดในการประเมินค่าบทละครเรื่องนี้ว่าไม่มีประโยชน์และคุณค่ามากนัก ดังความว่า

หนังสือซึ่งหอบพระสมุทฯ พิมพ์มาก่อน เคยถือเป็นหลักอย่างหนึ่งว่าพิมพ์แต่หนังสือซึ่งแต่งดีหรือมีประโยชน์ หนังสือบทละครเรื่องวงศ์เทวราชของหลวงพัฒนพงศ์ภักดีจะนับว่าเป็นหนังสือแต่งดีไม่ได้ ที่แท้เพราะแต่งไม่ดี พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงจึงได้ทรงพระราชนิพนธ์ต่อล้น ถ้าว่าด้วยประโยชน์ บทละครสำนวนหลวงพัฒนพงศ์ภักดีจะใช้เป็นแบบอย่างสำหรับนักเรียนศึกษาวิชาแต่งกลอนก็ไม่ได้ แต่ว่ามีประโยชน์อยู่ที่จะประกอบให้พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงบริบูรณ์ดังกล่าวมา จึงเห็นว่าเปนคุณควรพิมพ์ เพราะเหตุนี้ (หลวงพัฒนพงศ์ภักดี, 2469: คำนำ)

จากคำวินิจฉัยของสมเด็จพระยาตำราจารราชานุภาพ อาจเป็นเครื่องยืนยันถึงการที่ชนชั้นนาไม่ให้ความสำคัญกับวรรณกรรมเรื่องนี้มากนัก แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าเรื่องวงศ์เทวราชของหลวงพัฒนพงศ์ภักดีกลับมาแพร่หลายในหนังสือวัดเกาะซึ่งมีกลุ่มผู้อ่านอย่างกว้างขวาง ดังนั้นบทละครเรื่องวงศ์เทวราชสำนวนนี้จึงน่าจะมีคุณค่าบางประการที่ควรศึกษา

การพิจารณาเพื่อประเมินค่าวรรณกรรมบทละครเรื่องวงศ์เทวราช จึงอาจจำเป็นต้องคำนึงถึงความเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยเฉพาะการพยายามสร้างวิถีทางในแนวคิดเรื่องการเสวยวรรณกรรมของกลุ่มปัญญาชนและกระแสความนิยมการละครที่แปรเปลี่ยน คลี่คลายไปในแนวทางใหม่ๆ งานวรรณกรรมเป็นงานศิลปะประเภทหนึ่งที่จำเป็นต้องอาศัยจินตนาการอันอิสระของผู้อ่านในการเข้าถึง จึงจะเป็นการทำความเข้าใจวรรณคดีอย่างเป็นธรรมและให้เกียรติแก่ตัวบท ดังที่หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ (2543: 11) แสดงทัศนะไว้ว่า “นอกจากทำความเข้าใจชนบประเพณีเชิงวรรณคดีแล้ว เราจะต้องทำความเข้าใจไปถึง พื้นหลัง

ของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในหนังสือเล่มหนึ่งหรือเรื่องหนึ่ง พิจารณาความเป็นไปในสมัยที่หนังสือเรื่องนั้นๆ ได้แต่งขึ้น”

ฉะนั้นหากพิจารณาเรื่องวงศ์เทวราชด้วยสายตาอย่างเป็นธรรมจะพบว่า วงศ์เทวราชเป็นวรรณคดีการแสดงที่ดำเนินตามขนบบทละครนอกตามอย่างบทละครนอกเรื่องอื่นๆ ในยุคก่อน หากแต่ด้วยปัจจัยด้านการปะทะกันของวัฒนธรรมที่หลากหลายและเป็นช่วงรอยต่อแห่งยุคสมัยทางวรรณกรรมทำให้เกิดการตัดสินใจประเมินคุณค่าโดยใช้กรอบของวิธีคิดตามแบบสมัยใหม่มาตัดสินวรรณคดีที่ดำเนินตามขนบโบราณ

วงศ์เทวราชฉบับหลวงพัฒนพงศ์รักดีกับขนบการแต่งบทละครโบราณ

ขนบการละครจากครั้งกรุงศรีอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังคงมีการดำรงรักษาแบบแผนเดิมไว้ มีการสร้างตำราขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ซึ่งเป็นตำราที่มีทั้งคำเรียกชื่อท่าและภาพเขียนแสดงท่ารำพระนางไว้ชัดเจนเพื่อเป็นแบบแผนแก่นาฏศิลปินละครไทยในสมัยต่อมา ทำให้วงการนาฏศิลป์และการละครได้สานต่อท่ารำแบบแผนเพื่อนำมาปรับปรุงพัฒนาในยุคต่อๆ มาได้เป็นอย่างดี หากแต่เมื่อการละครของหลวงได้หยุดไปในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเป็นส่วนหนึ่งที่เปิดโอกาสให้เหล่าบรรดาขุนนางและบุคคลในวงการละครได้พัฒนาและปรับเปลี่ยนแนวทางละครไปตามกระแสความนิยมในสังคม เมื่อสังคมไทยเปิดรับองค์ความรู้ใหม่ๆ จากทางตะวันตกที่แพร่หลายมากยิ่งขึ้น ขนชั้นนำและปัญญาชนของไทยในยุคนั้นจึงหันมาให้ความสนใจองค์ความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตและประกอบอาชีพมากยิ่งขึ้น ในด้านการละครก็เช่นกัน กระแสความนิยมละครรูปแบบเดิมก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไป มีการพัฒนาการละครที่น่าสนใจมากยิ่งขึ้น เกิดการผสมผสานการละครไปในหลากหลายทิศทาง เกิดละครชนิดใหม่ๆ ขึ้นมาในสังคม อาทิ ละครพันทาง ละครดึกดำบรรพ์ ละครร้อง และละครพูดในสมัยต่อมาตามลำดับ เมื่อกระแสการนิยมดูละครเปลี่ยนแปลงไปย่อมส่งผลต่อบทละครที่เกิดขึ้นมาในชั้นหลังเช่นเดียวกัน วรรณกรรมบทละครที่เกิดขึ้นจึงเป็นการสร้างสรรค์เพื่อตอบสนองกระแสและทิศทางของละครที่เกิดขึ้นใน

ขณะนั้น หากแต่งวงศ์เทวราชยังคงเป็นบทละครที่สร้างสรรค์และดำเนินตามแบบอย่างละครรำในยุคต้นรัตนโกสินทร์ทั้งวิธีการเล่าเรื่อง แนวคิด แบบแผนบทละครรำ ซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าแบบแผนของบทละครรำในอดีตได้เป็นอย่างดี

วงศ์เทวราชเป็นเรื่องราวของตัวละครเอกคือพระวงศ์เทวราช ผจญภัยและพิสูจน์ตนเองเพื่อให้ได้นาง เรื่องเริ่มต้นจากนางสุวรรณมณฑาจะเลยการเข้าเฝ้าพระอิศวรและถูกสาปให้มาเป็นมนุษย์และอาศัยอยู่กับพระฤๅษีพรหมลิขิตมุนี พระอินทร์ลงมาสวมพาสกับนางแล้วกลับสวรรค์ ต่อมานางได้ให้กำเนิดและเลี้ยงพระวงศ์เทวราชเป็นอย่างดี กระทั่งพระโอรสอายุได้ 13 ปี ต้องการรู้จักพระบิดา พระอินทร์จึงลงมาประทานพรพร้อมทั้งของวิเศษคือแก้วสารพัดนึก ม้าวิเศษ พญาครุฑ มนต์เรียกสัตว์ป่าและแหวนวิเศษ แล้วพระอินทร์รับนางสุวรรณมณฑากลับสวรรค์ พระวงศ์เทวราชออกเดินทางท่องเที่ยวผจญภัยไปในป่าและได้บิหารเพิ่มคือวานรสังขปัดกับราชสีห์สิงหราชเป็นทหารเอก แล้วจึงเดินทางไปร่วมพิธียกศพเพื่อชิงนางบุษบง ธิดาของท้าวพศุผู้เป็นยักษ์ครองเมืองสมุทรคีรี แต่พระวงศ์เทวราชแอบเข้าหานางก่อน เมื่อท้าวพศุรู้เรื่องจึงกริ้วมากและเกิดสงครามระหว่างฝ่ายพระวงศ์เทวราชกับเมืองยักษ์ ในที่สุดพระวงศ์เทวราชก็ได้รับชัยชนะด้วยฝีมือและกลอุบายต่างๆ แต่ท้าวพศุยังมีความเคลงใจในคุณสมบัติของพระวงศ์เทวราช พระวงศ์เทวราชจึงต้องไปยกศพเพื่อแสดงความสามารถและให้เห็นว่าคู่ควรกับนางบุษบง

ชนบทละครโบราณในเรื่องวงศ์เทวราชมีดังต่อไปนี้

1. วิธีการเล่าเรื่องของบทละครเรื่องวงศ์เทวราช

การดำเนินเรื่องของบทละครเรื่องวงศ์เทวราช มีลักษณะเช่นเดียวกับบทละครนอกซึ่งเป็นเรื่องแนวจักรๆ วงศ์ๆ ทั่วไป กล่าวคือมีการอธิบายกำเนิดของตัวละครเอก การเรียนรู้สรรพวิชาต่างๆ การได้ของวิเศษมาครอบครอง การผจญภัยเพื่อหาประสบการณ์และได้พบนาง ปมขัดแย้งระหว่างตัวเอกและ

ครอบครัวยุคใหม่ การรับและการพิสูจน์คุณค่าของตัวละครเอกเพื่อให้ได้นาง เป็นต้น

วิธีการเล่าเรื่องของหลวงพัฒนาพงศ์ภักดีเป็นไปตามแบบบทละครนอกแบบหลวงซึ่งนิยมตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยลงมา บทละครนอกแบบหลวงนั้นดำเนินเรื่องราวรวดเร็วตามแบบละครนอกทั่วไป กระชับตัวอย่างเช่น ตอนที่เหล่านางสนมรู้ความจริงว่าพระวงศ์เทวราชและบริวารแปลงเป็นหญิงแม่ค้ามาหลอกพวกตนเพื่อลอบเข้าหานางบุษบง

๑ บัดนั้น	ฝูงนางสนมได้แจ้งสาร
ตกใจเป็นล้นพ้นประมาณ	บ้างก็วิ่งลนลานเข้าซ่อนเร้น
ที่นางนางเคียดพลางร้องว่า	อืแม่ค้าเจ้ากรรมมันทำเข็ญ
คิดขึ้นมาแล้วก็ให้น้ำตากระเด็น	แล้วชวนกันเที่ยวเร้นเที่ยวซ่อน

ฯ 4 คำ ฯ

(หลวงพัฒนาพงศ์ภักดี, 2469: 101)

ในพระราชนิพนธ์เรื่องสังข์ทอง ตอนหกเขยพยายามหาปลาในหนอง ดังความว่า

[...] บ้างเอาจอบลงดักตักสวิง	ริมตลิ่งลากอวนอื้อฉาว
ติดแต่จะเข้อยู่เกรียวกราว	นายบ่าวต่างโกรธโทษกัน
แล้วพายเลียบริมฝั่งมาทั้งพวก	ถือฉมวกยื่นคอยแทงหัว
บ้างลงเผือกปิดคลองไว้สองชั้น	แล้วช่วยกันตักน้ำร่ำมา

ฯ 6 คำ ฯ เชิด

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545: 117)

ตัวอย่างทั้งสองมีลักษณะการดำเนินเรื่องที่รวดเร็วได้เนื้อความมากตามแบบละครนอก แต่บางตอนพรรณนาละเอียดคล้ายบทละครใน อาทิ การเปิดเรื่องมีการอธิบายกำเนิดของตัวละครอย่างละเอียดเพื่อสร้างพื้นฐานความเข้าใจตัวละครให้แก่ผู้อ่านผู้ชม ดังเช่น ในบทละครนอกเรื่องสังข์ทองมีการอธิบายถึงภูมิหลังก่อน

การถือกำเนิดของตัวละครเอก ในพระราชนิพนธ์สังข์ทองของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ความเป็นว่า

๑ มาจะกล่าวบทไป
ไว้บุตรสุดวงศ์พงพันธุ์
ราษฎรร้องว่าให้หาบุตร
มิได้เสียสรสสาร
ประชาชนจนจิตไม่คิดหวัง
เวทนาเป็นพระยาสมบัติมี
จึงดำรงสตรัสเล่ามเหสี
เจ้ามาช่วยพี่คิดนะดวงใจ
บวงสรวงช่องเซทุกเวลา
ถ้วนทุกนางในให้พร้อมมูล

ถึงท้าวศวิมลไอศวรรย์
วันหนึ่งนั้นไปเสียบพระนคร
พระทรงภูษรณ์จิตตั้งพิษคร
นั่งนอนร้อนใจใช้พอดี
ยิ่งประดังพลุกพล่านทั้งกรุงศรี
มาไรที่ไอรสยศไกร
ถ้วนถี่ชี้แจงแถลงไข
ค้นคว้าหาไปดูตามบุญ
รักษาศีลด้วยช่วยอุตหนุน
เกลือกบุญของใครได้สร้างมา

ฯ 10 คำ ฯ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545: 7)

เรื่องวงศ์เทวราช ในตอนต้นเรื่องก็อธิบายเรื่องราวของมารดาตัวละครเอกที่ถูกลงโทษจากสวรรค์มาพบฤๅษีผู้บำเพ็ญเพียรจนตบะแก่กล้า พระอิศวรโปรดดอกมณฑาทิพย์ถวายเป็นกลางป่า ในดอกมณฑาทิพย์หนึ่งมีนางฟ้าคือนางสุวรรณมณฑาอยู่ภายใน ดังคำกลอนว่า

ร่าย

๑ มาจะกล่าวบทไป
บำเพ็ญญาณจะประมาณสักแสนปี

ถึงพรหมลิขิตมุนีศรี
อยู่แทบเชิงศิรัญคนธรรพ

ฯ 2 คำ ฯ

๑ วันหนึ่ง
รำพึงจิตดีให้คิดแล้วอวรณ์
ครั้นคิดแล้วองค์พระมุนีศรี
หยิบได้ไม้เท้าอันสำคัญ

องค์พระสิทธิธาสโมสร
หวังจะจรจงกรมพรหมจรรย์
ลงจากกุฎีขมิ้นขม
จรจรลงกรมในราตรี

เดชะผลญาณหาญกล้า	แผ่ไปในทิศทั้งสี่
ตลอดถึงดุสิตาในธานี	พระสุลิตะราชก็โมทนา
โปรยทิพย์บุปผาสุมาลัย	หอมตระหลอบไปทั่วราวป่า
ก็เป็นเครื่องสักการบูชา	ให้พระสิทธาสำราญใจฯ

ฯ 8 คำ ฯ

(หลวงพัฒนาพงศ์ภักดี, 2469: 1)

นอกจากนั้นยังมีกระบวนการพรรณนาความที่ละเอียดเพื่อแสดงกระบวนการทำรำตามอย่างละครนอกแบบหลวง เช่น มีบทสรงและทรงเครื่อง ซึ่งอธิบายการอาบน้ำแต่งตัวของตัวละครอย่างประณีต ตัวอย่างเช่น

[...] สรงเสร็จเสด็จผลัดภูษาทรง	งามองค์ดุจองค์ท้าวโกษิน
สนับเพลาเป็นเชิงนกบิน	ภูษาทรงรูปกีนรีราย
คาดเข็มขัดประจำยามอร่ามองค์	แล้วก็ทรงพาหุรัดอันเจิดฉาย
ชายไหวชายแครงพรรณราย	กระหนกรายเป็นรูปนาคา
เจียรบาทคาดปักเป็นรูปหงส์	แล้วก็ทรงเกราะเพชรงามสง่า
ตามประดับทับทรวงดวงจินดา	ทองพระกรจนาพาหุรัด
สอดใส่ทับทรวงอันจำรูญ	ไพฑูริยทับทิมแจ่มจรัส
อินทรีนุญห้อยดอกไม้ทัด	พลอยสุหรีดมรกตสดดี
กรรเจียรประดับจินดาเต็ด	พระมงกุฎประดับเพชรยับยี่
เหน็บพระขรรค์จับศรจรัส	ขุนกระบี่ราชสุบรรณก็ตามมาฯ

ฯ เสมอ 21 คำ ฯ

(หลวงพัฒนาพงศ์ภักดี, 2469: 128)

เปรียบเทียบกับบทละครนอกเรื่องสังข์ทองพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 ตอนพระสังข์ถอดรูป ดังตัวอย่าง

ลงสรหมอย

๑ แล้วขัดสีฉวีวรรณผุดผ่อง	ดังทองชมพูทนต์เนื้อแก้ว
สุคนธาประทีปกลิ่นกลา	สนับเพลาเชิงอนซอนซัับ

ภูษาผ้าทิพย์กระสันทรง	จีบโจงหางหงส์ประจวบ
บันเหน่งเพชรพรรณรายสายบานพับ	เฟื่องห้อยพลอยประดับทับทรวง
ทองกรแก้วพุกามงามเงา	ทับทิมเท่าเม็ดข้าวโพดโชติช่วง
สร้อยสนสังวาลวรรณกุดั่นดวง	รุ่มร่ามชำมรงค์เรือนครุฑ
กรรเจียกจอนจำหลักลายซ้ายขวา	บรรจทรงมงามงกุฏ
ห้อยอุบะนฤมิตผิคนุษย์	งามดั่งเทพบุตรในชั้นฟ้า

ฯ 8 คำ ฯ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545: 164-165)

ลักษณะการดำเนินเรื่องและการพรรณนาในวงศ์เทวราชเป็นแบบบทละครตามขนบนิยม โดยเฉพาะเมื่อเทียบกับบทละครนอกแบบหลวงที่ยังคงมีการให้รายละเอียดพรรณนาอย่างงดงามในบางตอนซึ่งแสดงความสามารถเชิงกวี และในบางตอนมีการบรรยายความที่กระชับ รวดเร็วตามกลวิธีของละครนอกเพื่อความสนุกสนาน

2. แนวคิดของวรรณกรรมบทละคร

บทละครนอกเป็นการประสมประสานแนวคิดด้านการแสดงละครและบทวรรณกรรมที่โดยมากมีแนวเรื่องมาจากชาดกหรือนิทานพื้นบ้าน หรือเป็นเรื่องที่แต่งขึ้นจากจินตนาการโดยมีพื้นฐานมาจาวรรณกรรมเรื่องอื่นๆ ที่อยู่ในการรับรู้ของคนในสังคม แนวคิดและแนวการดำเนินเรื่องของบทละครนอกจึงอาจซ้ำๆ กับบทละครเรื่องอื่นๆ ที่มีมาก่อนแล้ว อาทิ แนวเรื่องการพลัดพรากของตัวละคร แนวเรื่องการอิจฉาริษยากันระหว่างเมียหลวงเมียน้อยและการใช้เสน่ห์เล่ห์กล เป็นต้น

ในบทละครเรื่องวงศ์เทวราชมีแนวคิดหลักคือ การพิสูจน์ตนเองเพื่อให้ได้นางมาครอง จากบทละครจะเห็นได้ว่าตัวละครเอกมีความเพียบพร้อมเหมาะสมแก่ผู้หญิงทั้งหลาย หากแต่การสร้างปมขัดแย้งของเรื่องที่ทำให้ครอบครัวฝ่ายหญิงไม่พอใจตัวละครเอกฝ่ายชาย เป็นผลให้ความรักของทั้งสองถูกกีดกัน ตัวละครเอกจึงต้องต่อสู้ พินาศอุปสรรคและพิสูจน์ตนเองว่ามีความเหมาะสมเพียบพร้อมและได้

นางมาครองอย่างชอบธรรม ส่วนแนวคิดรองๆ เป็นเรื่องของการใช้เล่ห์เพทุบายในด้านต่างๆ เพื่อให้ได้สิ่งที่ต้องการและชนะการต่อสู้ รวมถึงแนวคิดเรื่องกรรมและการยึดมั่นในพระพุทธศาสนาก็ยังเป็นผู้แต่งให้ความสำคัญด้วย

แนวคิดเหล่านี้เป็นแนวคิดดั้งเดิมที่เป็นพื้นฐานของนิทานคำกลอนในอดีตตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ เนื่องจากวัตถุประสงค์หลักในการสร้างวรรณกรรมประเภทนิทานคำกลอนก็เพื่อความบันเทิง สนุกสนาน กล่อมเกลารมณ์ของผู้อ่าน บทละครที่สร้างขึ้นโดยมีพื้นฐานมาจากแนวคิดของนิทานคำกลอนนั้นเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลายในอดีตโดยเฉพาะในสังคมยุคต้นรัตนโกสินทร์ที่เริ่มมีงานวรรณกรรมเพื่อความบันเทิงซึ่งเป็นลายลักษณ์มากยิ่งขึ้นกว่าเดิม เนื่องจากงานนิทานคำกลอนและบทละครเป็นเรื่องราวที่สร้างสรรค์ขึ้นจากจินตนาการ เรื่องเล่าท้องถิ่น หรือตำนานดั้งเดิมจึงมีลักษณะแนวคิดที่สัมพันธ์กับบริบทของวิถีชีวิตของคนไทย แนวคิดที่ปรากฏในเรื่องเหล่านี้ส่วนหนึ่งอาจดูเป็นเพียงแนวคิดที่ซ้ำๆ กัน โดยเฉพาะหากเป็นเรื่องที่มีต้นเค้ามาจากชาดกก็มักจะเน้นเรื่องค่านิยมของความดี คุณธรรมและการดำรงตนเหมาะสมแก่บทบาทหน้าที่ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะหวังเป็นสื่อหนึ่งในการขัดเกลาคนในสังคม ในขณะที่หากเป็นเรื่องราวที่สร้างสรรค์ขึ้นจากจินตนาการ ตำนานหรือนิทานพื้นบ้าน จะเป็นแนวคิดที่สะท้อนความเป็นจริงของการใช้ชีวิต ความดี-ความชั่ว ปัญหาและอุปสรรคหลากหลายรูปแบบ การแก่งแย่งชิงดี อิจฉาริษยา อยากได้ใครมี ความพึงพอใจในรูป รส กลิ่น เสียง เหล่านี้เป็นเรื่องของกิเลสของมนุษย์อันเป็นวัตถุดิบพื้นฐานในการสร้างสรรค์งาน และหากผู้แต่งอาศัยจินตนาการประกอบ และมีชั้นเชิงในการเล่าเรื่องประกอบการลีลาภาษาก็ย่อมทำให้วรรณกรรมมีความสนุกสนาน น่าสนใจติดตาม และเร้าอารมณ์ สร้างความบันเทิงใจแก่ผู้อ่านได้ แนวคิดเหล่านี้จึงยังปรากฏวนเวียนอยู่ในวรรณกรรมบันเทิงคดีอย่างต่อเนื่องยาวนาน

วิธีการเล่าเรื่องและแนวคิดในบทละครเรื่องวงศ์เทวราชนี้ น่าเสนอให้เห็นว่าผู้แต่งยังคงยึดถือวิธีการแต่งและเล่าเรื่องตามแบบบทละครในยุคก่อน โดยเฉพาะบทละครในยุคต้นรัตนโกสินทร์ที่เน้นความสมบูรณ์ของเนื้อหา

เนื่องจากยุคต้นรัตนโกสินทร์เป็นยุคของการรวบรวม พื้นฟู สร้างความสมบูรณ์ในด้านต่าง ๆ รวมถึงวรรณกรรมด้วย อีกทั้งเริ่มเป็นสังคมแห่งการอ่าน วรรณกรรมที่เกิดขึ้นในยุคนี้ก็เป็นเริ่มเป็นวรรณกรรมเพื่อการอ่านมากยิ่งขึ้น รวมถึงอีกเหตุผลหนึ่ง คือ “กลอนบทละครยังเป็นรูปแบบของวรรณกรรมที่เหมาะสมแก่การอ่านเอาเรื่องราวเพื่อความบันเทิงอีกด้วย เพราะกลอนบทละครเป็นคำประพันธ์ที่ไม่ซับซ้อน ดำเนินเรื่องราวได้ชัดเจน” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2555: 57) วิธีการเล่าเรื่องและแนวคิดของบทละครที่สอดคล้องไปกับแนวทางการแต่งบทละครในยุคก่อน ทำให้บทละครเรื่องวงศ์เทวราชยังมีความแพร่หลายในหมู่คนที่ยังนิยมอ่านประโลมโลกเพื่อความบันเทิงใจของตนอยู่ โดยเฉพาะในหมู่นักอ่านหนังสือวัดเกาะ เป็นต้น

3. แบบแผนการแสดงละคร

แบบแผนการแสดงละครมีความสอดคล้องกับการแต่งบทละครมาตลอด โดยบทละครที่สร้างสรรค์ขึ้นอาจมีวัตถุประสงค์หลักในการแสดงละครแต่ละครั้ง ทำให้ผู้แต่งให้ความสำคัญกับการแต่งบทไปพร้อมๆ กับการคิดทำรำหึ่งดงาม อาทิ บทละครพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ที่มุ่งเน้นการแต่งประกอบการรำรำ ในขณะที่บทละครบางเรื่องอาจแต่งขึ้นเพื่อความสมบูรณ์และหากต้องการหยิบยกขึ้นมาเล่นคราวใดก็ขัดเกลาให้เกิดความเหมาะสมกับกระบวนการแสดง ซึ่งการจะแสดงละครนั้น เจ้าของคณะหรือนายโรงมักจะเป็นผู้เลือกเรื่องที่จะแสดงตามแต่โอกาส ความนิยม และตัวแสดงของตนเองที่มีอยู่ว่าเหมาะกับเรื่องราวลักษณะใด (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2546: 344) โดยมากคณะละครทั้งหลายมักจะมีผู้แต่งบทละครประจำอยู่แล้ว บทละครนั้นหากมิได้มีการหยิบเอาวรรณกรรมที่มีอยู่แล้วมาปรับใหม่ให้เป็นบทละครเพื่อแสดง ผู้แต่งบทละครประจำคณะอาจแต่งบทละครขึ้นมาใหม่ทั้งเล่มเพื่อเตรียมแสดงก็ว่าได้ บทละครเรื่องวงศ์เทวราชก็เช่นเดียวกันคาดว่าอาจกำเนิดขึ้นเพื่อเป็นเรื่องเติมก่อนที่จะตัดตอนมาปรับเล่นเป็นบทๆ ไป ทั้งนี้ละครที่แสดงได้ด้นนั้นขึ้นอยู่กับองค์ประกอบนานาประการ เริ่มต้นก็ต้องมีเรื่องที่จะแสดง เรื่องที่จะแสดงนั้นก็ต้องประพันธ์ขึ้นเป็นบท บทละครร้านนั้นโดยมากไม่ได้แต่งไว้เป็นเฉพาะการแสดงเป็น

ตอนๆ ไป แต่ว่าแต่งไว้เป็นเรื่องราวที่เรารู้จักกันดี เช่น บทละครรามเกียรติ์ อีเหนา เป็นต้น เมื่อจะมีการแสดงในโอกาสใด เจ้าของละครหรือนายโรงจะตัดตอนใดจากเรื่องใดจะเหมาะแก่โอกาส และเหมาะแก่ตัวละครของตนดังที่ได้กล่าวไป

การแสดงเริ่มด้วยปี่พาทย์โหมโรงจบก็จับเรื่อง ละครนอกมีจุดมุ่งหมายที่จะดำเนินเรื่องรวดเร็วและให้ตกลงจบขึ้น บางครั้งถึงหยาบโหลน ช่องทางใดจะเล่นตลกได้ก็เล่นตรงนั้นนานๆ ตัวกษัตริย์ ท้าวพระยาและนางในอาจเล่นคลุกคลีกับเสนาได้ บทประพันธ์มีลักษณะรวบรัด ใช้ถ้อยคำอย่างชาวบ้านหรือเรียกว่าคำตลาดเป็นพื้น เปิดช่องให้เล่นตลกได้มากๆ การร่ายรำก็ต้องว่องไวกระฉับกระเฉง ถ้ามีบทพูดแทรกตัวละครพูดเองทั้งการดำเนินเรื่องและเล่นตลก บางบทร้องเองก็มี (เสาวณิต วิงวอน, 2555: 87) ทั้งนี้จะมีเพลงประกอบการแสดง 2 ประเภท คือ

1) เพลงหน้าพาทย์ คือ เพลงที่ใช้บรรเลงประกอบอาภักภักิยาของตัวละคร หรือใช้สำหรับอัญเชิญพระเป็นเจ้า ฤาษี เทวดาและครูบาอาจารย์ทั้งหลายให้มาร่วมในพิธีไหว้ครู โดยทั่วไปไม่มีบทร้อง ใช้บรรเลงแต่ทำนองดนตรีอย่างเดียว ชั้นหลังได้บรรจุบทร้องเข้าไปบ้าง เช่น บรรจุเพลงตระนิมิตที่อยู่ในเรื่องรามเกียรติ์ ตอนแผลงศรพรหมาสตร์ เป็นต้น

ตัวอย่างในเรื่องวงศ์เทวราช เช่น

๑ เมื่อนั้น

ตั้งแต่องค์สมเด็จพระนพ

ให้คะนึงถึงองค์พระชนนี

ไปอยู่ด้วยพันตาเจ้าสาก

เคยอยู่สุขเกษมประสา

ไ้อเวรกรรมลูกได้ทำอย่างไร

คิดพลางทางสือก้อนให้

แล้วพลโหยโรยราด้วยอาวรณ์

วงศ์เทวราชฤทธิไกรใจหาญ

เสด็จไปสู่สถานวิมานบน

ปานฉะนี้มิได้แจ้งซึ่งเหตุผล

จะทุกข์ทหนฤาจะเป็นประการใด

มาพลัดพรากด้วยเวรมาขัดให้

พระแม่เจ้าจึงได้จากจร

ถอนฤทัยอ่อนพบบลงกับหมอน

พระภูริยังทรงไศกย

ฯ โอด 8 คำ

(หลวงพัฒนพงศ์ภักดี, 2469: 52)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้เพลงหน้าพาทย์โอด ใช้กับกริยาร้องไห้หรือ อารมณ์เศร้า เสียใจ โดยในบริบทของเรื่องเป็นตอนที่พระวงศ์เทวราชรู้สึกโศกเศร้า ในการต้องห่างจากมารดา ซึ่งกลับคืนไปยังสวรรค์

2) เพลงสำหรับร้อง โดยบทเพลงต่างๆ ที่จะบรรจุหรือบอกกำกับไว้นี้ ชื่อบทเพลงจะบอกไว้ในตอนต้นของวรรคสลับ (วรรคแรกในการพรรณนาแต่ละ ตอน)

ตัวอย่างในเรื่องวงศ์เทวราช เช่น

ร้าย

๑ มาจะกล่าวบทไป	ถึงท้าวณพสุรใจหาญ
แก้เคียดริบหกรอันไชยชาญ	พระยามารเรื่องฤทธิไกร
ครองสมุทรบุรีศรีเรือง	อันบ้านเมืองมณฑลก็กว้างใหญ่
พันโยชนโดยขนาดนั้นเล่าไซ้	อยู่แทบใกล้ทเลมยมนา[...]

(หลวงพัฒนาพงศ์ภักดี, 2469: 65)

จากตัวอย่างเพลงร้าย เป็นเพลงที่ใช้ในการดำเนินเรื่อง ในขณะเดียวกัน บางครั้งผู้ประพันธ์อาจไม่ได้กำหนดเพลงลงไปในแต่ละบท หรือแต่ละวรรคเพราะ เป็นอันทราบดีว่าหากมิได้กำหนดเพลงก็จำเป็นต้องใช้การร้องร้ายเป็นพื้น ดังวินิจฉัย ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ที่มีต่อพระยาอนุমানราชธน (2552: 302) ความว่า

อันละครที่แท้นั้น เขาใช้ร้องร้ายเป็นพื้น ที่ร้องลำนั้นใช้ น้อยที่สุด ครูเหมือนจะมีจำกัด จัดได้เป็น 2 อย่างคือ

1. ร้องเพื่อให้หู มีร้องลงโรง ร้องลงสร ร้องจัดพล ร้องรด ร้องม้า ร้องชมอะไรต่างๆ เป็นต้น พวกนี้เป็นของแถม ไม่สู้เป็น เนื้อเรื่อง แต่งเป็นคำไพเราะเพื่อร้องเล่นให้หู แม้จะตัดออกเสียก็ ตัดได้ ไม่เสียเรื่อง และโดยมากทีละครเขาเล่นเขาก็มักจะตัดทิ้ง ไม่เอาเพราะเห็นเสียเวลา

2. ร้องที่ควรร้อง เช่น คำปลอบ คำครวญ คำขับ นี้อัดออก
ไม่ได้ เสียเรื่อง ต้องร้องในท่อนอื่น เช่นประเททัฬห เปนต้น เขา
ไม่ร้องลำกันเลย

การบรรจเพลงหน้าพาทย์และเพลงสำหรับร้องเป็นส่วนของการประสม
ประสานระหว่างวรรณกรรมและการแสดง ทั้งนี้ผู้แต่งอาจบรรจเพลงอย่างครบถ้วน
ในเนื้อหาเรื่องราวตามแต่เห็นสมควร หรืออาจไม่บรรจเพลงไว้ทุกตอน เพื่อเว้น
ช่องให้สามารถปรับบทวรรณกรรมเพื่อการแสดงเหล่านั้น ประกอบกระบวนการ
เล่นละครก็ได้เช่นเดียวกัน

การศึกษาวรรณกรรมบทละครจึงจำเป็นต้องเข้าใจพื้นฐานการละครในแต่
ละประเภทเสียก่อนจึงจะทำให้สามารถวิเคราะห์ วิจัยวรรณกรรมบทละครได้
อย่างถูกต้อง ครอง อนึ่ง ความสัมพันธ์ระหว่างบทละครและขนบการละครเป็นสิ่งที่ทำ
ให้วรรณกรรมบทละครมีท่วงทำนองการแต่ง จังหวะ การสรรคำที่ใช้กระบวนการความ
พรรณนาแตกต่างไปจากวรรณกรรมประเภทอื่นๆ หากเข้าใจขนบการละครจะทำให้
เห็นวัตถุประสงค์และความตั้งใจของกวีในการเลือกสรร และบรรจุประพันธ์
วรรณกรรมบทละครออกมาได้เป็นอย่างดี

คุณค่าในวงศ์เทวราชฉบับหลวงพัฒนพงศ์ภักดี

วงศ์เทวราชมีคุณค่าทั้งทางด้านวรรณศิลป์และคุณค่าสังคม ดังนี้

1. คุณค่าทางวรรณศิลป์

ภาษาที่ใช้ในวรรณกรรมบทละครต้องเป็นภาษาที่เรียบง่าย เพื่อให้ผู้ชม
ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันทีในขณะที่ร้องหรือแสดง บางตอนอาจใช้คำซ้ำหรือ
คำซ้อนเพื่อให้ความหมายชัดเจน ดังตัวอย่างในเรื่องวงศ์เทวราชดังนี้

๑ เมื่อนั้น	ท้าวมหานพสุรยักษา
จึงดำรัสตรัสสั่งกับเสนา	ประทานกล่องสาราด้วยเร็วไว
จงไปหาท้าวพระยาทุกประเทศ	ให้ประเวศเข้ามายังกรุงใหญ่

อย่าซ้ำรืบกัณฑ์โคล

เร่งเร็วรีบไปประเดี๋ยวนี้

ฯ 4 คำ ฯ

๐ บัดนั้น

เสนารับสั่งใส่เกษิ

น้อมเกล้ากราบงามลงสามที

มาขึ้นหลังพาชี่ด้วยเร็วพลัน

ต่างคนแยกย้ายกันไป

หมายมุ่งกรุงไกรยังเขตรชนธ์

ข้ามทุ่งเถื่อนท่าพานวัน

ก็พร้อมกันถึงเขตรพระภาราฯ

ฯ 4 คำ ฯ

(หลวงพัฒนาพงศ์ภักดี, 2469: 72)

หากแต่ในบางตอนก็อาจแสดงฝีมือการประพันธ์โดยพรรณนาอย่างละเอียดได้ เนื่องจากวรรณกรรมบทละครในยุคแรกๆ มีลักษณะเป็นเรื่องราวที่สมบูรณ์ สามารถอ่านได้ความไพเราะและบันเทิงเช่นเดียวกัน อาทิ

[...] พิศพรรณมิ่งไม้ในไพรสนธ์

บ้างผลิดอกออกผลในไพรสิน

วิหคโหนดจับจิบจิกกิน

เหมือนนมรินทรเขยนางทำนองใน

สาธิตาจับกิ่งแล้วพลอดแฉ่ว

เหมือนพระแก้วเคยพร้องสนองไข

อันนภพฤกษ์จับพฤกษ์แล้วบังใบ

เหมือนหัตถ์ในยบังน้องมาลงดู

นกกระทาจันจ้ำแอบสุมทุม

เหมือนเรออุ้มแอบประคองไว้เป

คู่ทั้งนกเอี้ยงจับเอี้ยงแล้วเมียงดู

เป็นคู่คู่จับเคียงดูเรียงรัน [...]

(หลวงพัฒนาพงศ์ภักดี, 2469: 15)

บทพรรณนาชมธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของงานร้อยกรองที่กวีสามารถแสดงออกถึงชั้นเชิงในการเลือกสรรคำ และหยิบยกเอาชื่อของต้นไม้ สัตว์ต่างๆ มาเรียงร้อยเพื่อให้สอดคล้อง ไพเราะทั้งเสียงและคำ ในบทละครเรื่องวงศ์เทวราชมีบทพรรณนาชมความงามของธรรมชาติค่อนข้างมาก เมื่อใดที่เนื้อหาเรื่องสบโอกาสแก่การพรรณนาความได้ กวีก็จะพรรณนาชมความงามของธรรมชาติและความรื่นรมย์ในการเดินทางทุกครั้งไป

2. คุณค่าด้านสังคม

วรรณกรรมบทละครนอก ซึ่งมีแนวเรื่องแบบจักรๆ วงศ์ๆ อาจมิได้มีจุดประสงค์หลักในการสะท้อนภาพสังคมอย่างตรงไปตรงมา หากแต่คุณค่าทางสังคมที่ได้จากการวรรณกรรมประเภทนี้มักปรากฏอยู่ในแนวคิดของเรื่องที่แสดงถึงลักษณะวิถีคิดของคนในสังคมไทยอีกต่อหนึ่ง ในบทละครเรื่องวงศ์เทวราชมีพฤติกรรมที่สะท้อนแนวคิดของคนในสังคมหลายประการ เช่น ความจงรักภักดีของผู้หญิงที่มีสามี ในคราวที่นางหิรัญมาลีต้องการให้นางสุวรรณมาลีปลอมเป็นบุษบังลูกสาวของตน เพื่อไปหลอกฆ่าพระเทวราช เพราะเห็นว่าสามีของนางต้องตายก็ด้วยฝีมือของทหารฝ่ายพระเทวราช ความว่า

๐ เมื่อนั้น	นางสุวรรณมาลีได้ฟังสาร
ให้สงสัยในจิตรคิดรำคาญ	เยวมาลย์จึงตอบวาที
ซึ่งโปรดเกล้าให้ไปอยู่กับข้าศึก	น้องนี้ก็อับอายกับยักษ์
ภัสตาก็จึงตายวายชีวี	จะให้หาสามีด้วยอันใด
ถ้าแม้ว่าได้เสียกันเข้าแล้ว	น้องแก้วจะฆ่ากระไรได้
จะเป็นบาปเป็นกรรมกันรำไป	พี่นางจงได้ปราณี

ฯ 6 คำ ฯ

(หลวงพัฒนาพงศ์ภักดี, 2469: 246)

จากตัวอย่างจะเห็นได้ถึงแนวคิดเรื่องความจงรักภักดีของสตรีที่มีต่อสามี แม้ว่าสามีของตนจะตายไปแล้ว นอกจากนั้นยังแสดงถึงคุณธรรมของสตรีว่า หากเป็นภรรยาชายใดแล้วก็ไม่ควรฆ่าสามี ในตัวอย่างที่ยกมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่าสังคมยังให้คุณค่ากับผู้หญิงที่จงรักภักดีต่อสามีของตน แม้ว่าผู้เป็นสามีนั้นจะเคยเป็นศัตรูของฝ่ายตนเองก็ตาม

นอกจากแนวคิดเรื่องคุณธรรมของสตรีแล้ว แนวคิดเรื่องศักดิ์ศรีและความองอาจของผู้ชายในฐานะเจ้าผู้ครองนครผู้จำเป็นต้องปกครองรักษาดูแลอาณาประชาราษฎร์ก็เป็นสิ่งที่สะท้อนเด่นชัดในเรื่องนี้ อาทิ ตอนที่ท้าวจตุรัสเพลิงพล้าต่อเล่ห์กลอุบายของสิงขรบิดวานรทำให้พระธำมรงค์วิเศษคู่กายตนไปตกอยู่ในมือ

อีกฝ่ายด้วยฝีมือของมเหสีตน แม้เจ็บแค้นแต่ก็ยังสู้รบทั้งๆ ที่รู้ว่าไม่มีโอกาสชนะ
ความว่า

[...] กัดฟันอันจิตรปิดตา	ยักษาคิดแค้นมเหสี
ธรรมดาเกิดมาในโลกีย์	แม้จนถึงที่ก็จะวายปรารถนา
จะมาเฝ้างอนง้อขอชีวิต	ด้วยเจ็บบิตรเลยไม่เห็นเป็นแก่นสาร
แล้วแข่งใจสุราพระยามาร	ดำรงการจึงร้องตอบไป [...]

(หลวงพัฒนาพงศ์ภักดี, 2469: 223)

แนวคิดเรื่องศักดิ์ศรีและความทะนงตนในฐานะของผู้หญิงเป็นสิ่งที่ยังคง
สะท้อนให้เห็นว่าในสังคมยังคงให้คุณค่าแก่ผู้ที่มีความรับผิดชอบต่อบทบาทหน้าที่
ของตนด้วยความองอาจและกล้าหาญ

นอกจากแนวคิดดังกล่าวที่แสดงให้เห็นว่าสังคมยังให้ความสำคัญกับ
คุณค่าที่เชื่อมโยงกับบทบาทหน้าที่และความสัมพันธ์ที่ยังต้องดำรงรักษาไว้แล้ว
ในบทละครเรื่องวงศ์เทวราชยังมีการแทรกเกร็ดต่างๆ เพื่อให้เห็นถึงความ
เปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มาปรากฏในนิทานจักรๆ วงศ์ๆ ดังตัวอย่าง เป็นตอนที่
นางสุวรรณมณฑาเลี้ยงต้อนรับเหล่าเทวดาที่ลงมาร่วมแสดงความยินดีในงาน
สมโภชโอรสของตนกับพระอินทร์ ด้วยการเชิญเทวดาเหล่านั้นเลี้ยงรับประทาน
อาหารร่วมกัน ความว่า

[...] ครั้นเสร็จแล้วนางสุวรรณมณฑา	เรียกบอยเทวามาสั่งพลัน
ท่านจงโต๊ะเอาฝรั่งที่อย่างใหม่	กับเครื่องแก้วเจียรไนอันฉวยฉิน
ทั้งแก้อ้อลักตามาเรียงรัน	กับช่อม้อนมริกันที่อย่างดี
ให้สมศักดิ์กับเทพนิกร	ทั้งนางเทพอัปสรสาวศรี
จงปลาศอาสน์สุวรรณอันรูจี	โปรยด้วยมาลีพรรณรายๆ

ฯ 16 คำ ฯ

◎ บัดนั้น	เทวัญพวกบอยทั้งหลาย
น้อมเศียรคำนับอับปิปราย	ต่างองค์ก็ร้ายซึ่งมนตรา

เกิดเปนโตะฝรั่งมาฝรั่งพร้อม
ทั้งเครื่องตั้งงามดีมีราคา

แวดล้อมด้วยเก้าอี้แน่นหนา
พร้อมด้วยโภชนามาคอยไว้ [...]

(หลวงพัฒนาพงศ์ภักดี, 2469: 39)

รวมถึงในตอนเช้าการยกศรเพื่อให้ได้นางบุษบงแปรไปถึงเมืองๆ หนึ่ง
เจ้าเมืองและบุตรชายต่างรีบกระวีกระวาดออกเดินทางเพื่อไปร่วมประลองฝีมือใน
การยกศรศิลป์ไชย ด้วยการขึ้น “รถมรกัน” ไปยังเมืองสมุทรคีรีทันที่ ดังความว่า

๑ เมื่อนั้น

ต่างองค์ต่างทรงพระยินดี
มาขึ้นรถมรกันอันองค์อาจ
ม้าเทศก็ย่างเยื้องกราย

หน้ากษัตริย์ร่ายเอจอันเรื่องศรี

จรลีจูงกรพระลูกชาย
ลีลาลาจรจรลแล้วผายผัน
ให้เคลื่อนคลายพลพลนิกร [...]

(หลวงพัฒนาพงศ์ภักดี, 2469: 74)

จากตัวอย่างทั้งสองเป็นลักษณะอย่างหนึ่งที่ผู้แต่งได้แทรกเกร็ดของ
สังคมสมัยใหม่ไว้ในเนื้อเรื่อง ทั้งการเลี้ยงโตะรับประทานอาหารตามแบบอย่าง
สากล ด้วยการจัดโตะ แก้ว พร้อมถ้วยชามและเครื่องแก้วและช้อนส้อม เป็น
ลักษณะการรับประทานอาหารอย่างสมัยใหม่ที่อาจมิได้มีความสอดคล้องกับบริบท
ของความเป็นนิทานจักรๆ วงศ์ๆ ซึ่งยังเป็นเรื่องเล่าที่มีอิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ แต่
เมื่อผู้แต่งสัจจะจึงเลือกสรรเหตุการณ์นี้มาใช้ประกอบ เช่นเดียวกับรถม้า
อเมริกัน ซึ่งยังเป็นของใหม่มากในสมัยปลายรัชกาลที่ 4 ถึงต้นรัชกาลที่ 5 และผู้แต่ง
ก็เลือกมาใช้กับเจ้าเมืองต่างเมืองซึ่งเป็นผู้เดียวที่ใช้รถม้าอเมริกันในเรื่อง

สรุป

บทละครเรื่องวงศ์เทวราชเป็นบทละครที่เกิดขึ้นในช่วงสมัยที่มีความ
เปลี่ยนแปลงแนวคิดและค่านิยมทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างมาก การให้คุณค่า
กับเรื่องที่มีแนวคิดเรื่องความสมจริง การให้สาระความรู้และเป็นบันเทิงสังคมที่มี
ประโยชน์ แนวคิดเหล่านี้อาจมีส่วนในการลดทอนคุณค่าวรรณกรรมแนวนิทาน

นิยายที่ยังคงดำรงสืบต่อมาจากยุคอดีต เมื่อแนวคิดและความนิยมของคนในสังคมเปลี่ยนแปลงไปทำให้เกิดกระแสการให้คุณค่ากับงานที่ตอบสนองแนวความคิดเหล่านั้น จะเห็นได้ว่าบทละครเรื่องวงศ์เทวราชยังคงเป็นบทละครที่ดำเนินรูปแบบการประพันธ์ตามขนบการแต่งบทละครโบราณแต่ครั้งรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีลักษณะการดำเนินเรื่องราว แนวคิด การสร้างตัวละคร ปมขัดแย้งที่สนุก หรือ จังหวะการสรรคำที่ใช้ในเรื่องสอดคล้องเหมาะสมกับจุดมุ่งหมายในการสร้างสรรค์งานประเภทบทละครนอก รวมถึงแนวความคิดด้านสังคมก็ยังเป็นสิ่งที่กวีสืบทอดมาจากบทละครในยุคก่อน เพราะฉะนั้นบทละครเรื่องวงศ์เทวราชจึงมีคุณค่าทั้งในเชิงองค์ประกอบทางวรรณกรรมที่ยังคงดำเนินรอยตามแบบแผนบทละครในอดีตอย่างครบถ้วน และคุณค่าทางสังคมที่สามารถแสดงให้เห็นถึงแนวคิดและค่านิยมของคนในสังคมในด้านต่างๆ ได้เป็นอย่างดี

บรรณานุกรม

- เจตนา นาควัชระ. 2521. **ทฤษฎีเบื้องต้นแห่งวรรณคดี**. กรุงเทพฯ: ดวงกมล.
- ตำราพระราชานุญาต, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. 2546. **ละครพ่อนรำ ประชุมเรื่องละครพ่อนรำกับระบำรำเต้น ตำนานพ่อนรำ ตำนานเรื่องละครอิเหนา ตำนานละครดึกดำบรรพ์**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- เตือนใจ สันทะเกิด. 2527. **วรรณคดีชาวบ้านจาก “วัดเกาะ”**. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ.
- ทิพากรรขมหาโกษาธิปดี (ข้า บุนนาค), เจ้าพระยา. 2514. **หนังสือแสดงกิจจานุกิจ**. กรุงเทพฯ: ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์.
- ธนาพล ลีมอภิชิต และวริศา กิตติคุณเสรี. 2551. “ประวัติศาสตร์และการเมืองของวาทกรรม ‘หนังสือดี’.” **อ่าน 1, 3 (ตุลาคม-ธันวาคม): 39-60**.
- ธนิต อยู่โพธิ์. 2516. **ศิลปะละครรำหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย**. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพรโปรดให้พิมพ์ในงานฉลองพระชนมายุ 5 รอบ กรุงเทพฯ: ศิวพร.

นริศรานูวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา. 2552. บันทึกเรื่อง

ความรู้ต่าง ๆ. เล่ม 1. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2555. ปากไก่และใบเรือ: ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-

วรรณกรรมยุคต้นรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: ฟาเดียวกัน.

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, หม่อมหลวง. 2543. วิเคราะห์สุวรรณคดีไทย.

พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: ศยาม.

พัฒนพงศ์ภักดี (ทิม สุขยางค์), หลวง. 2469. บทละครเรื่องวงศ์เทวราช. พระนคร:

บำรุงนุกุลกิจ.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. 2545. บทละครนอกพระราชนิพนธ์ใน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ:

ศิลปาบรรณาคาร.

สุรพงษ์ จันทระเกษมพงษ์. 2547. “หนังสือวัดเกาะ” การสืบทอดและปรับเปลี่ยน

ทัศนคติและค่านิยมในสังคมไทย พ.ศ.2465-2475. วิทยานิพนธ์

มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุรพล วิรุฬห์รักษ์. 2543. วิวัฒนาการนาฏศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.

2325-2477. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เสาวณิต วิงวอน. 2555. วรรณคดีการแสดง. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ภาควิชา

วรรณคดี ร่วมกับคณะกรรมการฝ่ายวิจัย คณะมนุษยศาสตร์

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. 2541. การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย

ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึงพุทธศักราช 2475. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ:

สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.